

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 4 Sayı: 18

Volume: 4 Issue: 18

Yaz 2011

Summer 2011

İRAN'IN TAKSİMİ GÖRÜŞMELERİNDE İNGİLTERE'NİN RUSYA'YA KARŞI DİPLOMATİK MANEVRALARI (1907)

*"THE DIPLOMATIC MANEUVERS OF ENGLAND AGAINST RUSSIA DURING THE
NEGOTIATIONS FOR SHARING OF IRAN (1907)"*

Yılmaz KARADENİZ*

*İran, Afganistan, Türkistan ve Mavera-yı Hazar,
satranç taşları gibidir. Onlarla dünyaya egemen
olmak için oynanır. Curzon*

Özet

İngiltere ile Rusya arasında imzalanan ve İran topraklarının paylaşımını esas alan anlaşma, tarihte gördüğümüz sıradan bir anlaşma olmayıp bir devletin kendi menfaatleri uğruna bütün dünyayı savaşı içerisine sürüklediği bir organizasyondur. I. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da güçlenen ve doğuda İngiliz menfaat alanlarına göz diken Almanya'yı çembere alma girişimi, Rusya'yı Hindistan, Mançurya, Tibet, İran ve Osmanlı boğazlarından uzaklaştırma teşebbüsüdür. İngiltere'nin Rusya'nın elini ve ayağını bağladığı, aynı zamanda kalabalık Rus ordusunun Almanya'ya karşı savaşa girmesini sağladığı bir anlaşmadır. İngiltere'nin Ortadoğu'da yerleştiği ve yerleşmek istediği yerleri diplomatik manevralarla Rusya'ya tasdik ettirdiği bir girişimdir. Müzakereler sırasında stratejik hileler ile Rus diplomatları masa başında aldatarak yenilgiye uğrattığı hamleler toplamıdır.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, Rusya, Harding, Grey, Nicolson, Iswolski, İran.

Abstract

The treaty which was based on division of Persian's land, signed between England and Russia, was not just a treaty but also caused a world war as a consequence of one state's will. Before the World War I, The act of encircling Germany for preventing it gaining more power in Europe and movements on England's dominion is also an act of dismissal of Russia from India, Manchuria,

* Dr. Muş Alparslan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

Tibet, Persia and Ottoman's channels. England decreased Russia's influence by the treaty and let Russia, with its massive army, to set a war on Germany. Russia approved England's colonies and its future colonies through diplomatic tricks set by England. Treaty is a sum of strategically tricks and a defeat done by England during negotiations to Russian diplomats.

Key Words: Britain, Russia, Harding, Grey, Nicolson, Iswolski, Persia.

1. Giriş

İngiliz diplomat Curzon (1859-1925)'a ait yukarıdaki sözler, İngiltere'nin XIX. asrın başlarından itibaren hedeflerini ve izlediği siyaseti ortaya koyması bakımından tarihte önemli olmuştur (Nikbin 1379: 800). İran, bu siyasetin sonucu olarak yaklaşık bir asır boyunca İngiltere, Rusya ve Napolyon döneminde (1804-1814) Fransa'nın siyasi ve iktisadi rekabetlerinin alanı haline gelmiştir. Fransa'nın Napolyon ile bu rekabete aktif olarak katılma teşebbüsü ve İngiltere'yi Hindistan güzergâhında yenme girişimi, 1789'daki Mısır Seferi'nden sonra başarısız olmuştur (Bina 1337: 116). İngiltere, 1807'de Napolyon'un ikinci girişimi olan ve İngiliz kuvvetlerinin İran'dan atılmasını esas alan İran-Fransa (Finkenstein Anlaşması) ittifakını siyasi manevralarla başarısızlığa uğratmıştır (Mehdevi 1379: 210). İngiltere'nin bu ittifakı başarısızlığa uğratmasında Napolyon'un siyasi ve stratejik hataları büyük rol oynamıştır. Çünkü Finkenstein Anlaşması'nın mürekkebi kurumadan Napolyon'un 1808'de İngiltere'ye karşı gizlice İran üzerine Rusya ile anlaşması, İran'ı İngiltere ile baş başa bırakmıştır (Mehdevi 1379: 211). Rusya ise bu dönemde General Goudowitch (Monteith 1856) ve Dimitrievich Tzitzianov komutasındaki askerler ile kuzeyden İran topraklarına girdikten sonra Rus Kazak Birliği'nin İran'da kurulmasını sağlamış ve bu ülkedeki nüfuzunu en üst seviyeye çıkartmıştır (Cihangir Mirza 1327: 24). İran'daki Rus nüfuzu ile ilgili olarak o dönemde Times gazetesinde şöyle bir haber çıkmıştır; *"Rus nüfuzu İran'da süratle ilerlemektedir. İngiltere'nin İran'da ve hususen güney ve güneydoğudaki menfaatleri önemlidir. Onun için kayıtsız kalınmamalıdır. Rusya'nın Basra Körfezi'ne kadar uzanması ve bu şekilde İngiltere menfaatlerinin zarar görmesi muhtemeldir"* (Times 1904).

I. Dünya Savaşı öncesinde İran toprakları ve Basra Körfezi üzerinde İngiltere ile Rusya arasında cereyan eden nüfuz mücadelesi, Almanya (Prusya)'nın Avrupa'da belirgin bir güç haline gelmesinden sonra farklılaşmıştır. 1871'deki Almanya-Fransa Savaşı, Avrupa'nın ortasında güçlü bir Almanya'nın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Almanya, gelişen sanayisine hammadde ve ürünlerine pazar bulmaya çalışırken, İngiltere'nin nüfuz alanlarını ele geçirmek istemiştir (Howard 1991: 39). Ortadoğu'daki Osmanlı ve İran toprakları üzerine hesapların yoğunlaştığı bu dönemde, Fransa fazla etkili olamamış, Napolyon'un ölümüyle birlikte İngiltere'ye yanaşık bir siyaset takip etmeye başlamıştır. Rusya ise bu dönemde güneye inme siyasetinde sürekli İngiltere ile menfaat çatışması yaşamıştır. Osmanlı Devleti üzerinden Akdeniz ve İran üzerinden Basra Körfezi'ne inme siyasetinde İngiltere ile menfaat çatışmasına girmiştir. Ancak İngiltere'nin Almanya karşısında bir güç olarak kullanabileceği tek ülke de Rusya olmuştur. İngiltere, Rusya ve Almanya'ya karşı siyasetinde her zamanki gibi sabırlı ve hileli davranmış, Otto von Bismark döneminde (1867-1890) hanedanlık bağları olan Almanya'yı doğrudan karşısına almayarak gücünden istifade etmiştir.¹ 1878'deki Berlin Kongresi'nde Alman gücünden açıkça istifade etmiştir. Kongre'nin 25. maddesiyle Osmanlı toprağı olan Bosna-Hersek ve Sırbistan'ın Avusturya'ya verilmesini sağlayarak Rusya'yı boğazlardan uzak tutmuştur (Kazımzade 1968: 49). Rusya, bu yüzden kongreden sonra Almanya'ya karşı kin beslemeye başlamıştır. Bu fırsatı kaçırmayan İngiltere, Rus-Alman gerginliğinden istifade etmiş,

¹ Almanya-İngiltere rekabetinin tali sebeplerinden birisi de aile bağlarıydı. 1888'de Almanya tahtına çıkan II. Wilhelm, imparator Frederick ile İngiltere kraliçesi Victoria'nın en büyük kızının oğluydu. Victoria, Alman krallık ailesine girdikten sonra sürtüşme başladı. II. Wilhelm, anneannesinin büyük imparatorluğunu sürekli kıskandı. Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Ankara 1992, s. 186

1882'de Osmanlı hâkimiyetindeki Mısır'ı işgalinde Almanya'nın ses çıkarmamasını sağlamıştır (Mahmud 1328: VIII/106).

İngiltere, Avrupa'da giderek yükselen ve Ortadoğu'da Basra Körfezi'ne göz diken Almanya'ya karşı iki yönlü siyaset izlemiştir. Siyasetin birinci bölümünde, Almanya ile karşı karşıya gelmeden bu devleti Rusya ve Fransa'ya karşı kullanmıştır. Almanya'nın 1871'de Fransız topraklarını işgal etmesiyle birinci sıradaki hedefi gerçekleştirmiştir. İngiltere, Almanya'nın işgaline ses çıkarmadığı gibi Fransa'nın kendisinin yanında yer almasından başka bir seçenek bırakmamıştır. Avrupa'da Almanya ve Fransa'yı birbirine düşman devletler haline getirdikten sonra 1904'te İngiltere-Fransa Dostluk Anlaşması'nın (Entente Cordiale) imzalanmasını sağlamıştır.² Siyasetin ikinci bölümünde İran, Osmanlı ve Afganistan topraklarında İngiliz menfaatlerine zarar verebilecek güçlü bir Almanya'nın devre dışı bırakılmasını hedeflemiştir. Bunun için de Rusya ile bir an önce ittifakın tamamlanması ve Almanya'ya karşı açıktan cephe alması sürecini başlatmıştır (Mahmud 1328: VIII/108). 1904'te Fransa ile imzalanan anlaşmadan hemen sonra Harding'in Petersburg'a gönderilmesi bu sürecin bir parçasını oluşturmuştur. Harding, Rusya'da bütün mesaisini bu devletin dış siyasetini etkilemeye ayırmış, iki ülke arasındaki ihtilafları ortadan kaldırmak için yoğun bir çalışma içerisine girmiştir (Kazımzade 1354: 456).

İngiltere'nin Rusya'yı kendi safına çekmesinde sıkıntılar yaşanmıştır. Ancak bu sıkıntıların giderilmesinde iki önemli husus kendisine yardımcı olmuştur. Birincisini Almanya'da meydana gelen siyaset değişikliği oluşturmuştur. Almanya, 1890'a kadar Bismark önderliğindeki siyasette İngiltere ile karşı karşıya gelmeden sömürge elde etmek istemiştir (Kazımzade 1968: 98). Prusya imparatoru I. Frederick Wilhelm'in 1888'deki ölümünden sonra Bismark'ın gözden düşmesi ve 1890'da II. Wilhelm (1888-1918)'in siyaset dizginlerini ele alması İngiltere'nin işine yaramıştır (Sander 1992: 189). Alman imparatorunun izlediği siyaset Rusya ve Fransa'yı yakınlaştırmıştır. Ayrıca İngiltere kraliçesi II. Victoria'nın 1898'de Almanya'nın ekonomik ve askeri üstünlüğünden istifade teşebbüsü, Rusya ve Fransa'nın Almanya karşısında yer almalarını sağlamıştır. Rusya, 1897'de Avusturya ile anlaşarak Bosna-Hersek ve Sırbistan'daki Avusturya hâkimiyetine karşılık Balkanlarda serbest kalmıştır. İngiltere, bundan sonra aradığı arabulucuyu yanı başında bulmuş ve Fransa üzerinden Rusya ile diplomatik görüşmeleri başlatmıştır. İngiltere, ikinci safhada Japonya'yı devreye sokarak Rusya ile düşman olan bu devleti gizlice desteklemeye başlamıştır. 1902'de Japonya ile askeri anlaşma imzalayarak hem Rusya'nın Almanya ile yakınlaşmasının önünü kesmiş, hem de Çin üzerine olan Rus-Japon yakınlaşmasını önlemiştir.³ Japonya, anlaşmadan sonra Kore ve Manchurya üzerindeki Rus tehlikesini ortadan kaldırmaya yönelmiştir. İngiltere, Rusya'nın sıkıştırılmasını hedefleyen bu siyasetin meyvelerini 1905'teki Rus-Japon Savaşı'nda almıştır. Rusya'nın savaşta yenilmesi, İngiltere'nin istediği ittifakın sağlanmasındaki engeli ortadan kaldırmıştır.⁴ İngiltere, II. Nikola (1894-1917)'nin Almanya ile dostane ilişkilerden yana olma siyasetinin çözülmesini

² İngiltere, Fransa ile arasındaki ihtilaflardan Mısır, Fas ve Siyam meselesini çözdükten sonra bu devleti Avrupa'da kullanmak istemiştir. Bunun için 1904'te İngiltere-Fransa Anlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştır. Anlaşmaya göre, Fransa, İngiltere'nin Mısır'daki egemenliğini tanımış, İngiltere ise Fransa'nın Fas'a yerleşmesini onaylamıştır. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi I*, İstanbul 1940, s. 172. Fransa, Fas'ın siyasal statüsünü değiştirmeme sözünü vermiş, İngiltere ise buna karşılık Fransa'yı Fas'ta ekonomik, malî ve askeri yenilikler yapmada serbest bırakmıştır. Aynı şekilde İngiltere de Mısır'ın siyasal statüsünü değiştirmeyeceğine söz vermiştir. Fransa, buna karşılık olarak İngiltere'nin 1882'de işgal ettiği Mısır'dan çıkmasını istemekten vazgeçmiştir. Anlaşmanın gizli hükümlerine göre, Fas ve Mısır'da bağımsızlık statüsünün sürdürülmesi imkânsızlaşırsa İngiltere ile Fransa birbirlerine engel olmayacaklardı. Yani, ilhak için kapılar açık tutulmuştur. Bkz. O. Sander, *a. g. e.*, s. 192; Firuz Kazımzade, *Rus ve İngiliz der İran*, Tehran 1354, s. 447

³ İngiltere-Japonya ittifakına göre, Uzakdoğu'da mevcut durum korunacak, iki devletten biri mevcut durumu korumak için bir başka devlet ile savaşarsa diğeri tarafsız kalacaktı. Ancak başka bir ülke o devlete müdahale ederse İngiltere ve Japonya birbirine yardım edecekti. Bkz. O. Sander, *a. g. e.*, s. 191

⁴ Hablel-Metin gazetesinin 3 Ekim 1905 tarihli haberinde, İngiltere-Japonya Anlaşması'nın geçersiz kılınması için Rusya'nın Almanya ile anlaşması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu yazının yazarı, İngiltere'nin Rusya ile görüşme zemini oluşturulmaya çalışıldığını haberdar olmuştur. Bkz. *Hablel-Metin* 13, Şumare: 6, s. 1-3; F. Kazımzade, *Rus ve İngiliz der İran*, s. 436; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul 1995, s. 301

zamana bırakırken, Fransa'nın kendisi ile Rusya arasında bir an önce arabulucu olmasını istemeye başlamıştır (Kazımzade 1354: 458).

Fransa, İngiltere ile imzaladığı dostluk anlaşması gereği bu devlet ile Rusya'nın arasındaki ihtilafların çözülmesi için arabulucu olmayı kabul etti. Ancak ortada çözülmesi gereken iki sorun daha kalmıştı. İngiltere, Rusya'nın İran'ın güneyi ve Basra Körfezi'ne inerek ticari faaliyetlere müdahil olmasını istemiyordu. Bu sorunu, İran'ın güneyinde kurduğu ve bölgede elde ettiği aşiret kuvvetlerini de dahil ettiği "*güney polisi*" ile çözmek istiyordu. İkinci sorun ise İngiltere'nin İran'ı tamamıyla nüfuzuna almak istemesiydi. İkinci sorunu da İran'ın iki devlet arasında paylaşılması meselesi ile çözdü. İngiltere, bu iki meseleyi kendi menfaati doğrultusunda halletmeye çalışıyordu. İki devletin İran üzerindeki rekabeti Avrupa'da Almanya'nın işine yarıyordu (Mahmud 1328: 109). Bismark'dan sonra başlayan Almanya-Osmanlı yakınlaşması ve İngiltere'ye rağmen Bağdat Demiryolu Projesi imtiyazının Almanlara verilmesinde bunun etkisi oldu. İngiltere, Almanlara verilen demiryolu imtiyazından sonra bütün mesaisini bu projeyi sekteye uğratmaya ayırdı. Çünkü Rusya, Balkanlarda etkili olduktan sonra boğazlara kadar gelebilirdi. Almanya'nın da Bağdat demiryolu hattını Basra Körfezi'ne kadar uzatması tehlikesi vardı (Kazımzade 1968: 345). Basra Körfezi meselesinde Hindistan güzergâhı ve İran petrolünün tehlikeye girmesi her an gerçekleşebilirdi.⁵ İngiltere, meseleyi kendi lehinde çözmeye çalışırken tarafların diplomatik gücünü felç etmek ve önünü kesmekle işe başladı. Çünkü Rusya ve Almanya'nın bu dönemde büyük askeri güce sahip olmaları, Rusya'nın Osmanlı boğazları, İran ve Afganistan'da bu gücü devreye sokması ihtimalini beraberinde getiriyordu. İngiltere, bu yüzden diplomatik hileler ile işi götürmek istiyordu. Rusya ile yapılacak görüşmeleri gizli tutarak başka devletlerin müdahalesi olmadan bu devleti siyasi yenilgiye uğratmayı hedefliyordu (Mahmud 1328: 110).

İran ve Basra Körfezi'nin paylaşılması esası üzerine yapılan gizli görüşmeler, 1907'de İngiltere adına Petersburg elçisi William Gustavus Nicholson, Rusya adına dışişleri bakanı Aleksander Petrovich Iswolski'nin imzaladıkları ittifak anlaşması ile sonuçlanmıştır (Iswolski 1937: 39). Bu anlaşma, o dönemde İngiliz diplomasisinin büyük başarısı olarak görülmüş, I. Dünya Savaşı öncesinde Almanya'nın etrafında oluşturulan çemberin son halkasını tamamlamıştır. Ayrıca Rusya'nın Basra Körfezi ve Osmanlı boğazlarına doğru yayılması önlenmiş, İran ve Basra Körfezi'ne doğru yayılma eğilimi gösteren Alman nüfuzuna karşı bir set oluşturmuştur. İngiltere, görüşmeler sırasında Osmanlı boğazlarını gündeme getirmek suretiyle Rusya'nın dikkatini dağıtmıştır. Bu hileyi fark edemeyen Rus diplomatlar masa başında aldatılarak yenilgiye uğratılmışlardır.

Bu çalışmadaki amacımız, İngiltere'nin I. Dünya Savaşı öncesinde Almanya'ya karşı hem Rusya'yı kendi safına çekmek ve hem de İran ve Basra Körfezi'ni ele geçirmek için takip ettiği siyaseti ortaya koymaktır. Çalışmamızda İngiltere'nin bizzat yönettiği ve sonunda milyonlarca insanın ölümüne sebep olan savaş sürecinde, İran'ı paylaşma üzerine Rusya ile başlattığı gizli görüşmelerin daha sonra nasıl yön değiştirerek Rusya'yı etkisizleştirdiğini, Almanya'nın etrafında nasıl bir duvar ördüğünü anlatmaya çalıştık. İngiltere'nin İran'ı paylaşma teklifinin altında hangi sebeplerin bulunduğu ve müzakereler sırasında İngiliz diplomasisinin hileli manevralarını göstermeye çalıştık. Çalışma sırasında, İran tarihçilerinden Mahmud Mahmud'un eserleri ve o dönemde Kalküta, Londra ve Tahran'da çıkan Hablel-Metin gazetesinden büyük ölçüde istifade ettik. O dönemde İran'daki İngiliz ve Rus elçiliklerinin yazışmalarını kullandık. Firuz Kazımzade'nin müzakereler ile ilgili kayıtları çalışmamıza yardımcı oldu.

⁵ Harding, yazdığı eserde; "*İran'daki petrolün imtiyazlarının İngiliz şirketleri tarafından alınması gerçekleşti. Fakat o anda her yerde Rus devletinin menfaat ayaklarının sesi bana malum oldu. Ben bu yüzden sadrazam Atabeg'e güvenmiyordum*" demiştir. Bkz. Arthur Harding, *A Diplomatist in the East*, London 1928, s. 280

2. İngiltere'nin Müzakere Zeminini Hazırlaması

İngiltere, müzakere zeminini hazırlarken ilk etapta Rusya'nın dikkatini doğudan yani Hindistan, Türkistan ve Afganistan güzergâhından başka taraflara çekmeye çalışmıştır. Bunun için ilk önce Basra Körfezi'ni gündeme getirmiş, meselenin ciddileştiğini görünce Osmanlı boğazlarını devreye sokmuştur. Almanya'nın II. Wilhelm'den itibaren Osmanlı Devleti ile olan siyasi ve ekonomik yakınlaşmasını bulunmaz bir fırsat olarak görmüştür. Balkanlar ve boğazlar meselesinde Rusya ile Almanya'yı karşı karşıya getirerek bir araya gelmelerini engellemiştir (Mahmud 1328: VIII/110). Üstelik Rusya, Japonya ile savaşta yenilmiş ve Mançurya'yı bırakmak zorunda kalmıştır (Browne 1380: 173). Uzakdoğu'daki Rusya yenilgisini Japonya'ya destek vererek sağladıktan sonra bu devleti İran, Afganistan, Mançurya ve Tibet'ten uzak tutmanın çarelerini aramış, bunu da yanı başındaki Osmanlı topraklarında Rusya'ya verdiği vaatlerde bulmuştur (Armaoğlu 1994: 34). İkinci etapta ise sömürgelerde karşılaştığı sorunlardan (Afrika ayaklanmaları) Almanya ve Rusya'nın istifade etmelerini engelleyerek sorunlara rağmen kazançlı çıkmak istemiştir.⁶ Üçüncü etapta, Kaçar idaresinin bu dönemde Rusya'ya olan meylini ve bu devletin İran'daki nüfuzunun yayılmasını engellemeye çalışmıştır. Ancak İran'ın 1890'da İngiliz sermayedar Talbot'a verdiği tütün imtiyazını Rusya'nın baskısıyla iptal etmesinden sonra İran'dan tazminat istemesi durumu zorlaştırmıştır (Lambton 1375: 291). İngiltere'nin bundan dolayı İran ile ilişkileri kesme tehdidi, boşluğun Rusya tarafından doldurulacağı tehlikesi sebebiyle gözdağı şeklinde kalmıştır.⁷ Çünkü İran'daki menfaatler ile Hindistan'ın önündeki Sağlık Kemeri'nin tehlikeye girmesini istememiştir (Kazımzade 1968: 241).⁸ İngiliz diplomat Curzon, İran'a gelerek muhtemel tehlikeyi bertaraf etmeye çalıştığı gibi Şah'ın Avrupa gezisinde Londra'da kendi hükümeti tarafından kabul edilmesini sağlamıştır. İngiltere'nin girişimleri bununla kalmamış, Londra'daki İran asıllı Malcom Han⁹ devreye sokularak Hablel-Metin ve Kanun gazetelerinde İran-İngiltere ilişkileri lehinde yazılar yazmasını sağlamıştır.¹⁰

Rusya, sadrazam Ali Asgar Han (Atabeg) zamanında İran ile ilişkileri istediği seviyede tutmuştur (Kadiyani 1376). Sadrazamın tütün imtiyazının iptal edilmesinde Rusya ile birlikte hareket ettiğini iddia eden İngiltere, bunu İran'da Rus nüfuzunun yayılması olarak görmüştür (Rızai 1363: 130). 1899'da Tahran'dan İngiliz hariciyesine gönderilen raporda, İran-İngiltere ilişkilerinin bozulduğundan bahsedilerek bir an önce düzeltilmesi istenmiştir. Curzon, Rusya'nın İran'da kontrolü tamamıyla ele geçireceği endişesini taşımıştır. 1901'de İran'da bulunan İngiliz diplomat Harding, Rusların Kaçar idaresi üzerinde etkili olmaya başladıklarını Londra'ya rapor etmiştir. Harding, Londra'ya gönderdiği raporda; "*Ruslar İran'ı kendi evleri olarak biliyorlar*" demiştir. Rusya, bu dönemde İngiltere-İran ilişkilerindeki sıkıntılardan istifade ederek güneydeki aşiretleri elde etmeye çalışmış, Basra Körfezi'ne doğru bir koridor açma

⁶ Güney Afrika'da İngilizlere karşı ayaklanmalar sebebiyle İran işine dikkat edilmemesi Harding'i endişelendirmiştir. Curzon, Harding gibi Salisbury hükümetini Güney Afrika'daki ayaklanmalara fazla önem vermek ve İran işini aksatmakla suçlamıştır. Dışişleri Bakanı Lansdowne'yi muhatap alarak gizlice Basra Körfezi konusunda kendi fikirlerini ve nasıl hareket edeceklerini görüşmüştür. Bkz. Ebul Kasım Tahiri, *Tarih-i Revabıt-ı Bazargani ve Siyasi-i İran ve İngiliz II*, Tehran 1356, s. 570-572; Ali Ekber Velayeti, *Tarih-i Revabıt-ı Harici-i İran der Devre-i Evvel-i Meşrutiyet*, Tehran 1374, s. 4

⁷ Harding, İngiltere-İran ilişkilerinin soğuk olduğu dönemde Tahran'da perde gerisinde çalışmıştır. Bkz. E. K. Tahiri, *a. g. e.*, s. 574

⁸ Sağlık Kemeri (Health Belt), İngiltere'nin kuzeyde Afganistan'dan başlattığı ve İran'ın doğusunu da içerisine alarak Basra Körfezi'ne kadar olan sahada tasavvur ettiği bir hattır. Batıdan Hindistan'a yönelebilecek olan tehditleri bu hattın önünde durdurmuştur (Napolyon'un Mısır'da durdurulması). Kuzeyde Herat ve güneyde Basra Körfezi'ni Hindistan'ın anahtarı olarak gördüğünden, bu iki kanattan gelen tehlikeleri de gerek diplomatik manevralar ve gerekse askeri tedbirlerle önlemiştir. Bkz. Abdurrazza Huşeng Mehdevi, *Tarih-i Revabıt-ı Harici-i İran*, Tehran 1379, s. 343; Lauranca Lockhart, *İnkıraz-ı Silsile-i Safevi* (terc. Mustafa Kuli İmad), Tehran 1368, s. 20; Mikhael Velodarsky, "İran ve Kudretha-yı Buzurg" (terc. Şahin Ahmedî), *Tarih-i Muasır-ı İran V*, Tehran 1372

⁹ Malcom Han, aslen Ermeni olup mason localarının İran'da kurulmasını sağlayan ilk kişidir. Nasirüddin Şah'ın zayıf iradesinden faydalanarak hedefine ulaşmaya çalışmıştır. Bkz. Abbas İkbâl Aştıyanî, *Tarih-i İran pez ez İslam*, Tehran 1378, s. 724; Alesandro Baussani, *The Persians*, Florence 1962, s. 169. Malcom Han'ın hayatı ve eserleri için bkz. Malcom Han, *Mecmu'a-ı Asar-ı Mirza Malcom Han* (tash. Muhammed Muhih Tabatabai), Tehran 1327, s. 5-34

¹⁰ İngiltere, 1891'de İran ile ilişkileri düzeltmeye çalıştığı sırada Osmanlı hâkimiyetindeki Bahreyn Adası'na da el atmıştır. Necid Sancağı ve Basra Körfezi'ni kontrol altında tutmak için civardaki şeyhler ile ikili anlaşmalar yapıp Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmıştır. Bkz. M. Mahmud, *a. g. e VIII*, s. 111

girişimlerini başlatmıştır. Bu dönemde İngiltere'nin Avrupa'da Rusya'ya karşı kullanabileceği devletleri bulamaması, Rusya'nın işine yaramış ve İran'da hareket alanı bulmuştur (Mahmud 1328: VIII/112).

İngiltere, İran'daki Rus nüfuzunun giderek artmasına karşılık Ekim 1901'de yeni diplomatik girişimleri devreye sokmuştur. Dışişleri Bakanı Charles Lansdowne aracılığıyla Rusya'ya verdiği mesajda, Rus ticaret mallarının İran'ın güneyine kadar girebileceği ve kolaylık sağlayacağını söylemiştir (Kazımzade 1354: 455). Lansdowne'nin teklifi aslında Rusya'nın Basra Körfezi'ne yaklaşmaması ve Almanya'ya karşı bu devleti ittifaka razı etmeye matuf bir hareketin parçası olmuştur. İngiltere, teklifin içerisine İran'ın iki devlet arasında taksimini koyarak Rusya'nın dikkatini dağıtmıştır. Ancak bu şekilde Rusya'yı yanına çekebileceğini hesaplamıştır. Çünkü böyle bir teklif daha önce Rusya'ya hiç yapılmamıştı (Mahmud 1328: 113). İngiltere, 1904'te Avrupa'da Rusya ile teması kuracak devleti de artık bulmuştur. Bu tarihte Fransa ile imzaladığı anlaşmayı kullanarak Fransa'nın kendisi ile Rusya arasında temas kurmasını sağlamıştır.¹¹

İngiltere, Rusya'ya yaptığı tekliflerin hiçbirinde açık olmamış, ileriye dönük hedeflerini gizlemiştir. Rusya, İngilizlerin vaatleriyle oyalandığı sırada Japonya'nın askeri gücünü arttırması için zaman kazanması sağlanmıştır. Zaten çok geçmeden İngiltere'nin beklediği gerçekleşmiştir. İngiltere'nin tahrik ettiği Japonya'nın Çin'e ait Mançurya'yı ele geçirmek istemesi işleri kolaylaştırmıştır (Kazımzade 1354: 455). Rusya'nın Mançurya'ya sarkmasını istemeyen İngiltere, Japonya ile imzaladığı anlaşmayı bahane ederek bu devlete askeri yardımda bulunmuştur (Armaoğlu 1994: 35). Böylece Rusya'nın eli ve ayağını bağladıktan sonra 1905'te yenilmesini sağlamıştır. Rusya, yenilgiden sonra Mançurya üzerindeki haklarını Japonya'ya bırakıp çekilmiştir (Kazımzade 1968: 436). Savaşın sonunda Rusya'da meydana gelen sosyalist tazyik ve iç karışıklık, bu devletin İngiltere'ye karşı diplomatik gücünü zayıflatmıştır. İkinci önemli husus, Rus-Japon Savaşı'nda İngiltere'nin etkili olduğunun İran'da sürekli gündeme getirilerek bu devlete dayanmak gerektiği yönündeki kanaat olmuştur.¹² Diğer bir husus da Almanya'nın yerinde saymamış olması ve güçlenmeye devam etmesi olmuştur. Ancak bu dönemde Avrupa'da güçlenen Almanya'nın İngiltere'ye karşı birlikte hareket etmeyi düşündüğü Rusya bertaraf edilmiş, İngiltere'ye yanaşmasından başka önünde seçenek bırakılmamıştır. Bundan sonra meydan İngiltere'ye kalmış, Lansdowne ve Grey'in çabalarıyla yüzyıllık hayal gerçekleştirilmeye doğru gitmiştir. İran'ın iki ülke arasında taksim edileceği vaadiyle Rusya'yı kendi tarafına çekip dizinin dibine oturtmuştur. Doğuda Türkistan ve Afganistan yönünde Hindistan'a yaklaşmaması için yıllarca mücadele ettiği bu devleti kendi çizgisine getirtmiştir. Rus diplomatlar Iswolski ve Benckendorff'un görünürdeki çabalarına rağmen İran, Basra Körfezi, Afganistan ve Tibet'e İngiliz nüfuzu yerleşmiştir (Mahmud 1328: VIII/114).

İngiliz diplomasisi, I. Dünya öncesinde 1901'den 1907'ye kadar olan dönemde Rusya'ya karşı sabırlı diplomatik manevraları sonucu başarılı olmuştur. İngiltere, aşağıda izah edileceği üzere gizli tuttuğu müzakereleri anlaşma ile sonuçlandırarak sadece Rusya'nın dikkatini Türkistan, Afganistan, Basra Körfezi ve Hindistan güzergâhından başka taraflara çekmekle kalmamış, aynı zamanda işgal ettiği yerleri Rusya'ya tasdik ettirmiştir. Avrupa'da kendisine kafa tutmaya başlayan ve üstelik İngiliz sarayı ile akrabalık bağı bulunan Almanya'ya karşı Rusya'yı kendi yanına çekerek savaş sürecindeki stratejik kontrolü ele geçirmiştir (Mahmud 1328: VIII/115).

¹¹ Hablel-Metin, Times'ın Paris baskısına dayanarak verdiği haberde, Fransa arabuluculuğu ile İngiltere ve Rusya'nın anlaşmaya doğru gittiklerini yazmıştır. Bkz. *Hablel-Metin* 13, Şumare: 8, s. 22

¹² Kesrevi, Japonya'nın Rusya karşısındaki galibiyetinin İran halkında değişikliklere sebep olduğunu, hükümetin Rusya ile işbirliğinin bu tazyik ile kırıldığını ve İngiltere'ye karşı yakınlığın başladığını söylemiştir. Bkz. Ahmed Kesrevi, *Tarih-i Meşrutâ-yı İran I*, Tehran 2537, s. 44

3. İngiltere'nin Müzakerelerde Rusya'ya Karşı Diplomatik Manevraları

İngiltere'nin İran'daki petrol ve diğer yer altı zenginliklerini, Rusya'nın ise kendisine vaat edilen nüfuz alanlarını ele geçirme isteğinden doğan temayülü, iki devletin ittifak için 1901'den itibaren gizli görüşmelerini sağlamıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Lansdowne'nin Rusya'nın Londra elçisi vasıtasıyla İran'ın taksimini teklif ettiğini söylemiştir.¹³ Rusya, başlangıçta teklife karşı çıkmıştır. Zira Afganistan ile ilişkisinin kesilmesini ve İran'ın bir bölümünün İngiltere nüfuzuna girmesini istememiştir (Kazımzade 1354: 455). İngiliz diplomatları Rusya'nın tavır değiştirmesi ve aynı zamanda Afganistan üzerinden Hindistan'a, İran üzerinden Basra Körfezi'ne yayılmasını önleyecek stratejiler üzerinde çalışmaya başlamışlardır (Velayeti 1374: 4). Rusya'nın Sistan'a kadar demiryolu ağıyla uzanıp askeri üs kurması halinde hangi tedbirlerin alınacağı üzerinde yoğunlaşmışlardır (Kazımzade 1968: 386). Ayrıca Almanya'nın Bağdat Demiryolu hattı ile Basra Körfezi'ne uzanma tehlikesinin nasıl bertaraf edileceği de düşünülmüştür. Bu dönemde Sistan'ın önemli bir mesele olmasında, Rusya'nın demiryolu hattıyla doğuya ve Basra Körfezi'ne uzanma tehlikesinin payı büyük olmuştur. İngiltere, meselelerin çözümünü zamana bırakarak belli dönemlere ayırmıştır (Daily News 1906).

İngiltere, meseleyi zamana bıraktığı sırada Almanya'nın Osmanlı Devleti'nden demiryolu hattı tesisi imtiyazını alması, Rusya ile girişimleri hızlandırma fırsatı vermiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı Lansdowne, bir demeç vererek Rusya'nın Basra Körfezi'ne yaklaşmaması gerektiğini, kendilerinin yıllardır orada oldukları için hâkimiyet haklarına sahip olduklarını söylemiştir. Çünkü İngiltere, Rusya'nın Basra Körfezi ile ilgili isteklerinin muayyen kalmasını istemiş, Hazar-Basra tren hattı ile İran'ın tamamında nüfuz kurmayı düşünmüştür. Bunun için de kuzeyden güneye mümkün olduğu kadar çok sayıda konsolosluk açmıştır. Feth Ali Şah Dönemi (1797-1834)'nden itibaren İran'da kurduğu deniz ve kara üslerini terk etmeyeceğini ilan ederek Rusya'ya gözdağı vermiştir. Bir yandan da Hindistan'daki Curzon aracılığıyla Rusya'yı küstürmemeye çalışmıştır. Curzon, 1903'te İran ve Basra Körfezi'ne giderek civardaki Bahreyn, Katar, Umman, Maskat ve Kuveyt şeyhlerini İngiliz gemilerine davet etmiş, şeyhlerin İngiltere ile ittifak yapmaları için latif, fakat bir o kadar da yerine getirmeyeceği cömertçe vaatlerde bulunmuştur. Curzon, 1903'te dışişleri bakanı Lansdowne'ye gönderdiği yazıda; *"Biz Basra Körfezi'nde yeni deniz üsleri ve istihkâmlar kurmalıyız. Burada tam olarak kontrolü sağlamalıyız"* demiştir (Nasır 1363: 317). Aynı yıl Basra Körfezi ile ilgili bir kararın yayınlanmasını sağlamıştır. Kararda; *"İngiltere haricinde hiçbir devlet Basra Körfezi'nde askeri üs tesis etmeyecektir. İngiltere'nin askeri ve mali görevlileri her liman ve adayı kontrol edebilecektir. Hindistan dâhil İngiliz tüccarları körfezin her yerinde ticaret yapabileceklerdir"* denilmiştir (Mahmud 1328: VIII/119). İngiltere, bunun yolunu İran'a daha fazla borç para verip karşılığında körfezin bütün gümrük gelirlerini teminat olarak almakta bulmuştur. İran'ın birçok şehrinde açtığı konsolosluklar eliyle işleri idare etmiş, müzakerelerin başından itibaren Rusya'nın dikkatini Türkistan ve Afganistan'dan İran'a çekerek stratejik mücadele sahasını kendisi belirlemiştir (Mahmud 1328: VIII/120).

İngiltere'nin Petersburg elçisi Nicolson, Rusya Savaş Bakanı General Palitzine ile görüşerek İran topraklarının iki ülke arasında taksim etme teklifini bildirmiştir. Rus general, başlangıçta iki devlet arasında böyle bir ittifakı savunmuşsa da İran'ın iki nüfuz bölgesine ayrılmasına muhalif olduğunu söylemiştir (Kabur 1965: 509). Nicolson, bu cevap karşısında endişelenmiş ve kendi dışişlerine durumu bildirmiştir. Aslında iki ülke arasındaki anlaşmazlık sadece bununla sınırlı olmamıştır. Rusya'nın o dönemde Afganistan'a saldırma tehlikesi de etkili olmuştur. İngiliz diplomatlar Grey ve Harding, Rusya'nın bu tavrını Sistan'ı askeri üs yaptıktan sonra Hindistan'a saldırma girişimi olarak yorumlamışlardır (Grey 1937). Bundan sonra diplomatik manevraları da buna göre şekillendirmeye başlamışlardır. Grey, bu süreci

¹³ Hablel-Metin gazetesinin 5 Kasım 1905 tarihli nüshasında, İngiltere ile Rusya arasında İran'ın taksimini içeren gizli görüşmelerin, anlaşmanın imzalanmasından iki yıl önce bilindiğine dair bir haber çıkmıştır. Haberde; *"...İngiltere ve Rusya dışında başka bir ülkenin Orta Asya'ya nüfuzunun olmaması için İran, bu iki ülkenin nüfuz rekabetine sahne olmuştur."* Bkz. Hablel-Metin 12, Şumare: 45, s. 3

sabırla beklerken boş durmamış, Rus diplomatlardan Iswolski ve Dışişleri Bakanı Vladimir Nilolaevich Lamsdorff'u ikna etmeye çalışmıştır.¹⁴ Gizli görüşmelerin kendileri için iyi olmadığını düşünen İran'ın İstanbul elçisi Mahmud Han Diba, 8 Nisan 1904'te Harding ile görüşerek böyle bir teşebbüsün olup olmadığını sormuştur. Harding verdiği cevapta, teşebbüsü yalanlamamış, ticari amaç taşıyan müzakerelerin bütün devletlere faydalı olacağını söyleyerek geçiştirmiştir. Rusya'nın İstanbul elçisi ise endişenin anlamsız olduğunu, ticari konular üzerine görüşmeler yaptıklarını söylemiştir (Terbiyet 1976: 382). Rusya'nın bu tavrı ve İngiltere'ye karşı etkili olamaması, bu dönemde içte sosyalist karakterli ihtilalcılarla mücadele halinde olmasından kaynaklanmıştır. Rusya'nın içine düştüğü iç karışıklık İngilizlere kolaylık sağlamış, Çarlık rejimi üzerinden isteklerine ulaşmaya çalışmışlardır.¹⁵

İngiltere, Rusya ile gizli müzakereleri başlattıktan sonra Cecil Spring Rice'ı (Burton 1990: 147) İran elçiliğine tayin ederek buradaki Rus elçi Nikolai Genrikhovich Hartwig ile nüfuz bölgelerini görüşmesi talimatını vermiştir (Kazımzade 1968: 458). Rice, bunun kolay olmadığını, Rusya'nın devreye sokulması halinde İran halkının tepki göstereceğini, ülkelerinin kendileri tarafından Rusya'ya peşkeş çekilmek istendiği kanaatine varacaklarını söylemiştir. Ayrıca İran'da elde edilen menfaatlerin elden çıkabileceğini dile getirmiştir. Bunun için Rusya isminin zikredilmemesi gerektiğini savunmuştur.¹⁶

Rice, Rusya'nın İran'daki faaliyetlerine vakıf biri olarak bu devletin isminin zikredilmemesi durumunda başarılı olacaklarına inanıyordu. Ancak yukarıda izah edildiği gibi bazı konularda Londra ile ihtilafa düşüyordu. İran halkından bir kesimin gizli görüşmelerden haberdar olduklarını, bu yüzden kendi hükümetinin gizli görüşmenin olmadığına dair hemen bir bildiri yayınlamasını istiyordu.¹⁷ Ayrıca İran'ın bu sırada Rusya'dan yapacağı borçlanmaya karşı çıkılmasını talep ediyordu. İngiliz hariciyesi verdiği yazılı cevapta, İran halkının teskin edilmesini kendisine havale ediyordu. İki devletin görüşmelerinin İran'ın bağımsızlığının korunması ile alakalı olduğu ve İran'ın anlaşmaya dâhil edileceğinin söylenmesi isteniyordu.¹⁸

İran'ın bu dönemde Rusya'dan borçlanmak istemesi İngiltere için büyük bir gaile olmuştur. İngiltere, böyle bir teşebbüsü akim bırakmak için İran Milli Meclisi üzerinde baskı yapmıştır. Meclis üzerindeki baskı sonuç vermiş ve Rusya'dan borçlanma kabul edilmemiştir. Rusya, meclisin bu kararında İngiltere'nin parmağı olduğunu anlamıştır. Rice, bu durumdan memnun olmuş ve kendi hariciyesine yazı göndererek meclisin maliyeyi kendi uhdesinde tuttuğundan bahisle borçlanmaya izin vermediğini bildirmiştir (Mahmud 1328: VIII/117). Grey, bu olaydan hemen sonra devreye girerek İran'ın kendilerinden borç para alması için teklif yapmışsa da kabul edilmemiştir. Grey, bu defa meclisin kararını Rusya'nın İran'daki nüfuzuna bağlamıştır (Mahmud 1328: VIII/118). Ayrıca bu sırada gizli görüşmelerin kilit adamı Nicolson'un gönderdiği yazıda, Rus Çarı'nın Almanya ile dostluktan yana olduğunu söylemesi Grey'i iyice telaşlandırmıştır. Çünkü bu sırada Rusya'nın Basra Körfezi meselesinde Almanya

¹⁴ Lamsdorff, bu dönemde dışişleri bakanı olarak görev yapmıştır. 1904'te Tahran'daki elçiye gönderdiği mektupta, İran'ın pek yakında çökeceğinden bahsetmiş ve kendi tabiriyle kadavrasından yararlanacaklarını, meydanı İngiltere'ye bırakmayacaklarını bildirmiştir. Bkz. V. N. Lamsdorff, *Dnevnik V. N. Lamzdorfa (1886-1890)*, Moskova 1926, s. 90; Seyid Taki Nasır, *İran der Berhured-i ba İsti-margiran ez Ağaz-ı Kacarıye ta Meşrutıyet*, Tehran 1363, s. 308

¹⁵ Hablel-Metin gazetesinin 10. sayısında çıkan haberde, İngiliz diplomatların Rus Çar'ı ile görüşmelerinde artık planların masaya konulduğundan bahsedilmiştir. Bkz. *Hablel-Metin 10*, Şumare: 10, s. 1-2

¹⁶ Harding, Lansdowne'ye hitaben; "İranlılar ister büyük, ister küçük olsunlar onların gurur ve izzet-i nefislerine olan düşkünlükleri birçok problemi halletmektedir. Onların huylarından birçoğu İrlandalılara benzemektedir. Buna göre biz İngilizler İran'da bu yüzden yenilgi alabiliriz ki ayısını İrlanda'da yaşadık" demiştir. Bkz. A. Harding, *A Diplomatist in the East*, London 1928, s. 244

¹⁷ Hablel-Metin, bu sırada Avrupa'nın önemli haber kaynaklarından aldığı bilgiyi okuyucularıyla paylaşarak İran üzerine gizli görüşmelerden bahsetmiştir. Times'ın Paris muhabirinin Petersburg'dan geçtiği bir bilgiyi; "İngiltere ve Rusya'nın görüşmeleri doğrudur... İngiltere, Rusya'nın ayağını Türkistan'dan çekmek istemektedir..." şeklinde okuyucularına aktarmıştır. Bkz. *Hablel-Metin 13*, Şumare: 11, s. 3-4. İran'ın Londra elçisi, 13 Şubat 1906'da kendi hariciyesine gönderdiği yazıda, İngiltere'nin Basra Körfezi'nde Rusya'nın elini çekmek istediğinden bahsetmiştir. Bkz. *İsnad-ı Vezaret-i Hariciye-i İran: 24/8*, s. 1-4

¹⁸ İran'ın İngiltere ve Rusya arasında taksim edileceğine dair haberler, anlaşmadan yaklaşık sekiz yıl yani 1899'da *Novoe Veremia* gazetesinde çıkmıştır. Bkz. S. T. Nasır, a. g. e., s. 309. Gazetenin bu haber ile ilgili tercümesi için bkz. *Ruzname-i Novoe Veremia* (terc. Firuz Kazımzade), London 1899, s. 303

ile birlikte hareket etme ihtimali belirlemiştir (Mahmud 1328: VII/397). Almanya'nın Bağdat demiryolunu Basra Körfezi'ne kadar uzatma ihtimali, Rusya'nın da Meşhed-Sistan-Belucistan üzerinden körfeze uzanma ihtimali İngiltere'yi tedirgin etmiştir. İngiltere, iki devletten birini etkisiz hale getirdikten sonra diğeri ile mücadele etmeyi planlamıştır. Rusya'ya manevra alanı bırakmayıp kendi safına çektikten sonra Almanya ile tek başına mücadele etme kararı almıştır (Mahmud 1328: VIII/118).

İngiltere'nin müzakerelerdeki önemli diplomatları Grey ve Harding, Nicolson'u müzakerelerin hızlı geçmesi için sürekli sıkıştırmışlardır. Nicolson ise verdiği cevapta, Rusya'ya verilen vaatlerden bazılarının kendi parlamentoları tarafından kabul edilmeyebileceğini, Rusya'nın körfezdeki İngilizleri hesaba almayabileceğini ve Almanya'ya muhalefet etmeyebileceğini söylemiştir.¹⁹ Ancak Lamsdorff'un 1906'da istifa etmesi ve dışişleri bakanlığına Iswolski'nin getirilmesi İngiltere'nin önünü açmıştır. Bu değişiklik ile birlikte Rusya'nın İngiltere'ye muhalif elçi yerine Hartwig'i İran'a tayin etmesi, Rusya ile diplomasiyi yürüten ve ipleri elinde tutan Grey, Harding ve Nicolson'un işlerini kolaylaştırmıştır (Kazımzade 1354: 460). Iswolski'nin devam eden müzakerelerde İngiltere'nin körfezdeki nüfuzunu kabul etmesi, Rus yenilgisinin ilk sinyali vermiştir (Mahmud 1328: VIII/121). Iswolski, daha sonra işin farkına varmış, durumu kurtarmak için kendi ülkesinin de körfez ile ilgilendiğini ve bu yüzden bütün şartları kabul etmeyebileceklerini söylemiştir. Nicolson, gerginleşen havadan müzakerelerin zarar görmemesi için Londra'ya bir rapor göndermiştir. Raporda, kendi hükümetinin Rusya'ya karşı biraz daha ılımlı davranmasını istemiştir. Ancak bu şekilde İngiliz menfaatlerini Rusya'ya kabul ettirebileceklerini söylemiştir (Mahmud 1328: VIII/122).

İngiltere, Rusya ile görüşmelerin devam ettiği dönemde İran ile ilgili olarak yeni bir karar ilan etmek istemişse de Lonsdowne'nin 1903'te ilan ettiği kararların ne olacağı tartışılmıştır. Bu sırada İngiliz hükümetinin bağımsız üyeleri de Hindistan hükümetinin devreye girmesini istemişlerdir. Tartışmaların devam ettiği sırada gazetelere ilan verilerek hiçbir devletin Basra Körfezi ve İran'daki İngiliz varlığını inkâr edemeyeceği duyurulmuştur. 29 Ekim 1907'de verilen bu ilan ile bütün devletlerden, İngiltere'nin Basra Körfezi'nde tek söz sahibi olduğunu kabul etmeleri istenmiştir (Mahmud 1328: VIII/123). Bununla Almanya'ya gözdağı verilirken, Rusya'nın da bu durumu kabul etmesinden başka bir çaresinin olmadığı vurgulanmıştır. Çünkü Grey, Rusya'dan yana hala tedirgin olup Nicolson'u sürekli bu konuda uyarmıştır. Nicolson ise Grey'e verdiği cevapta; *"Ruslarla yapacağımız ittifaktan vazgeçeceklerini tahmin etmiyorum. Her zaman Ruslar konusunda endişelerim olmuştur... Fakat bugün, yarın için Ruslarla ittifak yapmak akıllıcadır"* demiştir (Mahmud 1328: VII/397).

İngiltere ile Rusya arasında gizli devam eden görüşmeler Almanya tarafından bilinmekteydi. O dönemde Almanya'nın Der Standard gazetesi konuyla ilgili şu haberi yayınlamıştı; *"Taraflar arasında anlaşma şartları muayyen olup henüz sonlandırılmamıştır. Bu anlaşmanın maksadı, İran'ın kuzeyinde Rus, güneyinde ise İngiliz nüfuzunu tesis etmektir. Afganistan ve Tibet konusunun bulunduğu şekliyle aynen kalması istenmektedir. Rusya, İran'ın güneyine kadar ticari mallarının serbestçe gitmesi şartıyla kuzeydeki nüfuz alanına razı olmaktadır. Deşt-i Kevir ve İran'ın merkezi, kuzeydeki Rus nüfuz alanı ile güneydeki İngiliz nüfuz alanını ayırması hedeflenmektedir. Demiryolu hususunda ise Rusya, mümkün olduğu kadar Kafkas hattını Tebriz'den Kirmanşah ve Hankin'e kadar götürüp Bağdat Demiryolu hattına bağlayacaktır. İstanbul-Bağdat hattı Almanların elindedir. Bağdat'tan Basra Körfezi'ne kadar olan hat ise İngiltere'nin elinde olacaktır."* (Standard 1906)

İngiltere ve Rusya arasındaki gizli görüşmeler gayr-ı resmi olarak Almanya'nın dışındaki diğer Avrupa devletleri tarafından da bilinmekteydi. Daha 1906'da Londra gazeteleri konu ile ilgili haberleri sayfalarında vermeye başlamıştı. Times gazetesi her ne kadar bu

¹⁹ İngiliz diplomatlar Basra Körfezi ile konuda Rusya'ya güvenmiyorlardı. Rusya Dışişleri Bakanı Murayev, 1900'da şunları söylemişti; *"İran'ın kuzeyi her halükârda Rusya'nın elindedir. Yabancıların buraya el atması uzak bir ihtimaldir. Eğer biz İngilizlerin güneydeki hâkimiyetini tasdik edersek, biz güneye inme siyasetinde kendimize karşı bir set oluşturmuş oluruz."* Bkz. Firuz Kazımzade, *Russia and Britain in Persia 1864-1914*, London 1968, s. 318

haberleri yalanlamışsa da İngiliz parlamentosunda konu gündeme gelmişti. Parlamantonun bir oturumunda dışişleri bakanına gizli görüşmeler ile ilgili olarak soru sorulmuş, verilen cevapta böyle bir anlaşmanın olmadığı, her iki devletin karşılıklı dostane ilişkileri pekiştirmeye çalıştıkları söylenmişti (İsnad-ı Vezaret-i Hariciye: IV/51). Rus gazeteleri de iki taraf arasındaki anlaşmanın tanzimi ve imzalanmasıyla ilgili olarak haberler vermeye başlamıştı. İran, bu haberler üzerine Petersburg'daki elçisinin Mareşal Alexander Vasilyevich Gorbatoov ile görüşmesini istemiş, böyle bir anlaşmanın olup olmadığını sormuştu. Gorbatoov, İran elçisine böyle bir teşebbüsün olmadığını söylemişti. Bu cevaptan tatmin olmayan İran, bu defa resmi olarak bilgi istemiş, Rus dışişleri İran'ın resmi yazısına verdiği cevapta, bunun bir şayia olarak ortaya atıldığını söylemişti (Velayeti 1374: 5). İran Dışişleri Bakanı Nasrullah Han, bu defa Tahran'daki İngiliz elçi Rice'dan konuyu öğrenmek istemiş, İngiliz elçi, gizli görüşmeler ile ilgili bilgi yerine Grey'in Nasrullah Han'a gönderdiği teşekkür yazısını bir mektup ile birlikte iletmeye yetinmişti. Rice'ın 13 Ekim 1906'da Nasrullah Han'a verdiği mektupta; "...İngiltere ve Rusya kendi meseleleri için müzakere ile meşgul olmaktadırlar. Dostane bir şekilde elçi ile görüşülmektedir. Elçi kendi devletine bununla ilgili olarak bilgi vermektedir. Grey'in dostluk için verdiği mesajlar bu sadakati ve güveni vermektedir. Teşekkür ediyorum. Rusya ve İngiltere devletleri İran'ın zararına ve özgürlüğü aleyhine hiçbir faaliyette bulunmamaktadırlar" denilmişti (İsnad-ı Vezaret-i Hariciye: II/25).

İran, 1907'de iki devletin kendi aleyhinde gizli müzakereler yürüttükleri sırada Hasan Pirniya'yı Londra, Paris ve Petersburg'a göndererek hem Muhammed Ali Şah'ın tahta oturmasını haber vermiş, hem de kendi aleyhindeki gizli görüşmeleri öğrenmek istemiştir. Pirniya, bu seyahati sırasında Rus imparatoru II. Nikola, İngiltere kralı VII. Edward ve Fransa cumhurbaşkanı Faliber'den bol miktarda nişanlar almıştır. Petersburg'da Rusya Dışişleri bakanı Iswolski, Londra'da İngiltere Dışişleri Bakanı Grey'den bilgi almaya çalışmışsa da İran'ın taksiminin söz konusu olmadığı, iki devletin İran'da birbirileri aleyhinde hareket etmemeleri ve İran'ın bağımsızlığı için çalıştıkları cevabını almıştır (Velayeti 1374: 6). Pirniya, iki devletin İran için kötü şeyler düşünmediğine inanarak geri dönmüştür. İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki rekabetlerinin sürekli kötü şeylere sebep olduğunu, bu yüzden iki devletin birbiriyle bu konuda anlaşacaklarına sevinmiştir (İsnad-ı Vezaret-i Hariciye:1325/ 532).

İngiltere, iki devlet arasında devam eden gizli görüşmelerin Nisan 1907 tarihli bölümünde, Rusya'nın Sistan, İran ve Afganistan üzerindeki isteklerini kısıtlamıştır. Buna karşılık Rusya'nın İran'ın kuzeyini, Hankin-Kazvin ticari güzergâhını, İsfahan ve Yezd'i ele geçirmesini kabul etmiştir (Mahmud 1328: VII/398). Ancak Rusya Basra Körfezi'ni gündeme getirdiğinde buna tahammül edememiştir. Nicolson bu konuda; "Biz bu işte çok endişeliydik. Anlaşmanın maddeleri içerisine bizim körfezdeki hâkimiyetimizi kabul etmesini içeren bir maddeyi koymak istiyorduk" demiştir (Mahmud 1328: VII/399). Harding'e gönderdiği mektubun bir bölümünde, Iswolski'nin direndiğinden bahsettikten sonra Rusya'yı Almanya'ya yaklaştıracak bir pozisyona fırsat verilmemesi, Rusya'nın bu ittifakın Almanya'ya karşı olmadığına ikna edilmesi gerektiğini istemiştir. Nicolson, Rus heyetini ikna etmek için Bağdat Demiryolu projesinde Almanya'ya müdahale etmediklerini, ancak hattın Basra'ya uzaması halinde İran'daki Rus menfaatlerinin zedeleneceğini söylemiştir. Bu sözler tamamıyla bir manevra olup Rusya'nın metni imzalamadaki tereddütlerini gidermek için söylenmiştir (Mahmud 1328: VII/400).

İngiltere, gizli görüşmelerde Basra Körfezi'nin güvenliğini İran'ın orta bölgesinden itibaren başlatmıştır. Tarafsız hale getirilecek olan bu bölge ile Rusya'nın güneye müdahalesini önlemek istemiştir. Nicolson, bununla ilgili maddeyi anlaşmaya dâhil etmek için bütün mesaisini Iswolski'yi ikna etmeye ayırmıştır (Mahmud 1328: VII/402). Nitekim 24 Nisan 1907'de Rusya'dan şartların kabulü resmen istenmiştir. Iswolski, buna itiraz ederek müzakerelerin başında bu maddenin niçin gündeme getirilmediğini, anlaşmanın imzalanmasına çok az bir süre kalmış iken gündeme getirilmesindeki amacın ne olduğunu sormuştur (Mahmud 1328: VII/403). Basra Körfezi sularının sadece İran'a ait olmadığı, bölgede hâkimiyeti devam eden Osmanlı Devleti ile Almanya'nın buna karşı çıkacağı ve dolayısıyla bu

maddeyi kabul etmeleri halinde adı geçen iki devlet ile karşı karşıya geleceklerini söylemiştir (Mahmud 1328: VII/404).

Rusya, Basra Körfezi ile ilgili maddenin anlaşmaya dâhil edilmesi halinde körfezdeki İngiliz hâkimiyetinin resmen belgeleneceğini bildiğinden karşı çıkmıştır. İngiltere, Rusya'nın direncini kırmak için farklı bir manevraya yönelmiştir. Anlaşma metnini isteyen İngiltere Dışişleri Bakanı Grey, Basra Körfezi ile ilgili maddeyi; "*Rus hükümeti İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki özel menfaatlerini inkâr etmiyor*" şeklinde değiştirerek Petersburg'daki elçi Nicolson'a geri göndermiştir.²⁰ Iswolski, kendi hükümetinin endişelerine rağmen buna muvafakat ettiği gibi, Tahran-Meşhed-Sistan telgraf hattının İngilizlerce döşenmesini de kabul etmiştir. İngiltere'nin Rusya'ya karşı cesur davranmasında iki önemli husus etkili olmuştur. Birincisinde, Rusya'nın Japonya'ya yenilmesinden sonra içerisine düştüğü korkunun büyük payı olmuştur. İkincisinde ise İngiltere'nin İstanbul ve Çanakkale boğazlarını Rusya'ya vaat etmesi etkili olmuştur. Böylece Rusya'nın dikkati İran ve Basra Körfezi'nden Balkanlar ve boğazlara kaydırılarak muhtemel direnci kırılmıştır. İngiltere, aslında Osmanlı boğazlarını geçici bir çözüm olarak düşünmüş ve siyasi bir manevra olarak ortaya atmıştır. Iswolski ise bunu yıllardır bekledikleri fırsat olarak görmüş ve diplomatik tuzağa düşmüştür. Rusya'nın Balkanlar ve boğazlara sahip olduktan sonra doğudaki menfaatlerine daha kolay erişeceğini zannetmiştir.²¹

İngiltere'nin Osmanlı boğazlarını gündeme getirmesi tamamıyla bir diplomatik hileden ibaret idi. Çünkü İngiltere'nin Rusya'yı boğazlardan Akdeniz'e taşıması, İran ve Hindistan'ı tehlikeye atması demektir. Bunu sadece geçici bir çare olarak düşünmüştü. Bu manevra ile Rusya'nın dikkati doğudan batıya kaydırıldığı gibi İngiltere'ye karşı başarısızlığı Rus kamuoyunda gündeme gelen Iswolski'yi kurtarma operasyonu idi. Çünkü Osmanlı boğazlarının anlaşmaya dâhil edilmesi İngiliz diplomatların hiç düşünmedikleri bir şeydi. Rusya ısrar ettiyse de İngiliz kamuoyunun buna hazır olmadığı ve Almanların doğu siyaseti ileri sürülerek ileride iki devlet arasında konuşulacağı söylendi (Mahmud 1328: VII/413).

İngiltere'nin diplomatik manevralarına karşı durumun farkında olmayan Rus diplomatlar Powklevsky ve Pozzell, Osmanlı boğazlarının kendilerine bırakılacağı sevinciyle Londra'dan dönmüşlerdir. Iswolski de bu sevince katılıp Petersburg'daki Nicolson'a bundan mutlu olduğunu söylemiştir. Aslında Rus diplomatlar Grey'in sözlerindeki gizliliği anlamamışlardır. Grey, boğazları Ruslara vaat ederek Rusya'nın oyalanması ve müzakerelerin devamı için konunun ileride halledileceğini söylemiştir. Grey, daha sonra bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir; "*Ne mutlu ki Iswolski durumu iyi anlamamıştı*" (Mahmud 1328: VII/415). Gerçekten de Iswolski durumu anlamamış olacak ki, Rus donanmasının Osmanlı boğazlarının her iki tarafına yerleştirilmesi ile ilgili bir yazıyı Londra'ya göndermiştir. İngiliz hariciyesi yazının kendilerine ulaşmasından sonra işi açığa vurmada zorunda kalmış, toplanan parlamento bu isteği ret etmiştir. Parlamentoda konuşan Fitzmaurice, boğazlarla ilgili Rus talebinin Grey'in beyanına karşılık gönderildiğini ve asla kabul edilemeyeceğini söylemiştir (Mahmud 1328: VII/416).

Grey, boğazlar meselesinde Rus isteğinin ciddileştiğini görünce bu lokmayı Iswolski'nin ağızından çıkarma siyasetine başvurmuştur. Londra'daki Rus elçiyi 27 Nisan 1907'de makamına çağırarak Rusya'nın Karadeniz'den çıkmasını asla talep etmediklerini, Osmanlı Devleti'ne komşu olan ülkelerin zaten boğazlardan rahatça geçebildiklerini söylemiştir. Rusya'nın bu konuyu açmasının yersiz olduğunu, iki devletin Asya meselesini hal ettiklerini ve iyi neticelere vardıklarını, boğazlar meselesinin de ileride halledileceğini söylemiştir (Mahmud 1328: VII/417).

²⁰ Grey, üzerinde düzenleme yaptığı anlaşma metnini 29 Ekim 1907'de 325 numaralı evrak olarak göndermiştir. Bkz. Mahmud Mahmud, *Tarih-i Revabit-ı Siyasi-i İran ve İngiliz VII*, Tehran 1328, s. 409

²¹ Rusya Dışişleri Bakanı Murayev, 1900'da kabineden doğudaki Rus menfaatlerinin genişletilmesini istemişti. Osmanlı boğazlarının Rusya tarafından işgali için de Almanya'nın razı olmasının şart olduğunu söylemişti. Bunun için Almanya ile ittifak yapılabileceği teklif edilmiştir. Bkz. M. Mahmud, *a. g. e.*, s. 411-412

Iswolski, kendi diplomatu Taube'ye anlaşma metnini bir başarı olarak gösterdiği zaman hiç beklemediği bir cevap ile karşılaşmıştır. Taube; *"Ben bu senede baktığımda İngilizlere bütün istediklerini verdiğinizi görüyorum. Karşılığında ise hiçbir şey almamışsınız. Siz Afganistan ve Basra Körfezi'ni vermişsiniz. İran'ın güneyini bahşetmişsiniz. Bizim bir gün Akdeniz'e çıkmamız mümkün iken siz bunun önünü kesmişsiniz. Sizin maksudunuz İran'ın kuzeyi ise zaten orası bizim elimizdedir"* cevabını vermiştir. Iswolski'nin buna karşı tek cevabı; *"Avrupa'da Büyük Britanya'nın himayesini kazandık"* demesi olmuştur (Mahmud 1328: VII/420).

İngiltere, müzakereler sırasında Almanya kartını oynamak isteyen Rusya'nın önünü kesmek ve masaya çekmek için boğazlar meselesini gündeme getirmiştir. Rusya'ya Osmanlı boğazlarıyla ilgili hiçbir yazılı senet vermemiş ve anlaşmaya dâhil etmemiştir. Iswolski, aldatıldığını gördükten sonra ısrarla Grey'den bir yazılı senet istemiş, fakat muvaffak olamamıştır. Grey, Iswolski'ye cevaben; *"İngiltere Devleti boğazların açılmasını önemli bir iş olarak görmektedir. Buna muhalefet etmemektedir. Fakat Osmanlı Devleti'nin rızası önemli bir şarttır"* demiştir (Mahmud 1328: VII/420). Grey, bu sözlerinde Rusya ile aynı fikirde olmadığını açıkça söylemiş, kendi menfaatleri için söylenen geçici bir söz olarak görmüştür (Rohde 1932).

İran, iki devlet arasında gizli olarak yürütülen ve topraklarının paylaşımını esas alan görüşmeleri öğrenmeye çalıştığı sırada anlaşma metni imzalanmıştır. İran hariciyesinden Hasan Pirniya, Iswolski ve Grey ile görüşmeleri sürdürdüğü ve böyle bir anlaşmanın olmadığı yolunda kendisine teminat verildiği tarihte yani 31 Ağustos 1907'de anlaşma imzalanmıştır.²² İran elçisinin kendisine söylenenlere inanarak ülkesine döndüğünü söylemiştir.²³ Bu sırada Tahran gazeteleri söylenenlerin aksine anlaşmanın İran'ı paylaşmaya dayalı olduğunu yazmışlardır. Çok geçmeden İngiltere hariciyesi 3 Eylül 1907 tarihli bir mektupla, İran topraklarının iki ülke arasında paylaşıldığını İran hariciyesine bildirmiştir (Yaddaşt 1907: IV). Anlaşma metni, Rusya elçisi Hartwig tarafından da 10 Eylül 1907'de ve 1276 numaralı resmi yazıyla İran hariciyesine gönderilmiştir (Kazımzade 1968: 504).

İran'da anlaşmanın imzalandığı öğrenildikten sonra Hablel-Metin gazetesinde çıkan bir haberde; *"Hiç şüphe yoktur ki eğer bu anlaşma göz önüne alınırsa ve eğer biz onun önüne bir sed oluşturmazsak, gelecekte saltanata ve İran milletinin istiklaline veda edeceğiz"* denilmiştir.²⁴ İngiltere, İran'daki tepkileri azaltmak ve anlaşmayı unutturmak için desteklediği meşrutiyet hareketinin başarılı olmasını sağlamıştır. Bu dönemde ülkede baş gösteren iç olaylar, halka ve devlet idaresine İran'ın taksimini unutturmıştır. Lansdowne'ye bu konuda sorulan sorular cevapsız kalmıştır (Çehrenüma II: 12/15). İran gazetelerinde çıkan haberlerde, buna hükümetin sebep olduğu, iki devlet arasında gizli görüşmeler ve anlaşma ile ilgili haberlere idarecilerin kayıtsız kaldığı ve hatta kahkahalarla güldükleri yazılmıştır (Muasır 1347: 178). Anlaşmanın imzalandığı tarih olan 31 Ağustos 1907'de Ali Asgar Han (Atabeg)'in öldürülmesiyle halkın üzerine bir korku salınmıştır (Kahraman Mirza 1377: 1802).

İngiltere'nin Rusya'ya kabul ettirdiği anlaşmaya göre, Uzakdoğu'daki Tibet toprakları Çin'in egemenliğinde bir hükümet olarak kalacak ve toprak bütünlüğü garanti altına alınacaktı. Afganistan, İngiltere'nin nüfuz bölgesinden sayılacak, fakat burayı ilhak etmeyecekti. Rusya, Afganistan'daki temsilcilerini geri çekecek ve burası ile olan ilişkilerini İngiltere'nin aracılığıyla sürdürecekti. İran'ın bağımsızlığı her iki devlet tarafından tanandıktan sonra üç bölgeye ayrılacaktı. İran'ın kuzey kısmı Rus nüfuz alanı, güney kısmı ise İngiliz nüfuz alanına girecekti. Geriye kalan orta kısım tarafsız bölge sayılacaktı. İngiltere'nin İran'ı taksimde güney ve doğu

²² Browne, anlaşmanın 17 Ağustos 1907'de imzalandığını kaydetmiştir. Bkz. Edward Browne, *İnkılab-ı Meşrutiyet-i İran* (terc. Mihri Kazvini), Tehran 1380, s. 171

²³ Anlaşma ile ilgili haberlerin ortada dolaştığı bir sırada toplanan İran Milli Meclisi üyeleri; *"Meclis bu konu ile ilgili mutlaka tahkikat yapmalı ve dışişleri bakanlığı konuyu araştırmalıdır. Bu konu doğru mudur? Biz kendi evimizde oturmuşuz, başkaları bizimle ilgili konuşup kararlar alıyorlar. Bizi de haberdar etmiyorlar. Bu garip bir iştir ki dünyada hiç kimse böyle bir şey görmemiştir"* demişlerdir. Bkz. E. Browne, a. g. e., s. 176

²⁴ İran Başbakanı Abdülmecid Mirza ve Aynüddeve'nin karşı çıkışları beyhude olmuştur. Bkz. Feridun Ademiyet, *İdeoloji-i Nühzet-i Meşrutiyet-i İran I*, Tehran 2535, s. 126; *Hablel-Metin 13*, Şumare: 12, s. 2

kısmı ile iktifa etme sebebi, Hindistan ile Afganistan'ı emniyet altına almak istemesinden kaynaklanmıştı (Müstevfi 1371: 247).

İngiltere, İran ile ilgili beş bölüme ayırdığı anlaşma metnini 24 Eylül 1907'de İran hariciyesine göndermiştir. İran tarihçilerince "*Cinayet Anlaşması*" olarak adlandırılan anlaşmanın girişinde İran'ın bağımsızlığı vurgulandıktan sonra üçüncü bir ülkenin İran'ın kuzeyi ile Afganistan ve Belucistan sınırında ticari faaliyette bulunamayacağı kararlaştırılmıştır (Esmer 1944: 330). Birinci bölümde, İngiltere'nin Kasrışirin'den İsfahan, Yazd ve Hah'a giden noktadan Rusya ve Afganistan'a kadar olan kuzey bölgelerinde demiryolu, banka, telgraf hattı, nakliye, sigorta ve benzeri faaliyetlere müdahale etmeyeceği belirtilmiştir. İkinci bölümde, Rusya'nın Afgan sınırından Kazık, Bircend ve Kirman'dan Benderabbas'a kadar giden alana müdahale etmeyeceği kararlaştırılmıştır. Üçüncü bölüm ortadaki tampon bölgeye ayrılarak her iki devletin burada yapacakları faaliyetlerde birbirilerine müdahale etmeyecekleri kararlaştırılmıştır. Metnin dördüncü bölümü ise İran'ın Bank-ı Şahinşahi ve Bank-ı İstikrazi'den aldığı borçlara karşılık teminat olarak verilen Basra Körfezi gümrükleri ve Hazar balıkçılık gelirlerinin aynen devam etmesini içermiştir. Beşinci ve son bölümde, her iki devletten alınan borçlara karşı teminat olarak gösterilen gelirlerin kontrolünün ilgili devletlerce yapılacağı kaydedilmiştir (Armaoğlu 1994: 36). Anlaşmanın İran ile ilgili bölümünde dikkat çeken hususlardan biri de İran'da üç caddenin açılması olmuştur. Kum-Tahran, Kum-Sultanabad ve Karun Nehri'nden Bahtiyari Dağları'nı aşıp İsfahan'a ulaşan yollar açılmıştır (Browne 1380: 171).

Plat Churchill, 1907'de imzalanan anlaşmanın İngiltere-Rusya rekabetini sona erdirdiğini söylemiştir. İngiltere bu rekabette Rusya'yı Osmanlı boğazları ve Balkanlar ile oyalayıp Hindistan ile Basra Körfezi'nden uzak tutmaya muvaffak olmuştur. Rusya ile Asya'da gerçekleştirdiği bu ittifakı dünyanın başka yerlerinde kullanma fırsatı bulmuş, kalabalık Rus ordusunun Almanya'ya karşı savaşa girmesini sağlayan sebeplerden birisi olmuştur. Rusya, bu ittifak ile hem Japon yenilgisini telafi edebileceğini ve içteki sosyalist muhalefeti bastırabileceğini düşünmüştür. Başka bir deyişle İngiltere ile ittifakı askeri emniyeti sağlamak olarak görmüştür (Mahmud 1328: VII/421). Ancak Rusya'nın anlaşmayla hedefledikleri sadece Iswolski'nin beklentisi olarak kalmış, anlaşma maddelerine yansıtılmamıştır. Nicolson, izledikleri stratejiyi daha açık bir ifadeyle, Rusya'ya karşı İran'da izledikleri siyaset sayesinde, Hindistan'ın önünde bir set oluşturduklarını itiraf etmiştir (Mahmud 1328: VII/422).

Iswolski, imzalanan anlaşmanın kendi hükümeti tarafından hüsn-ü niyet ile kabul edilmediğinin farkındaydı. Ancak bir yandan da kendi makamını korumaya çalışıyordu. Bunun için de kendisine başarı getirecek hareket alanları peşindeydi. Birincisinde kuzeydeki Finlandiya ve İsveç civarındaki adalara yönelmeyi bir fırsat olarak görmekteydi. İkincisi Osmanlı boğazlarıyla ilgili olup Kırım Savaşı'ndan sonra 1856'da imzalanan anlaşmanın Baltık kıyıları ile ilgili maddelerinin ortadan kaldırılmasını istiyordu (Mahmud 1328: VII/423). Bunu Almanya ile birlikte gerçekleştirmek peşindeydi. Iswolski, Alman diplomat Wilhelm von Schoen ile 12 Haziran 1907'de Swine Munde'de gizlice görüşerek Alman tepkisini azaltmaya, İngiltere'ye karşı masada kaybettikleri avantajları ve yaptığı şahsi hataları telafi etmeye çalışıyordu. Ancak bunu fark eden İngilizler tekrar devreye girerek görüşmelerin sonuçsuz kalmasını sağladılar (Mahmud 1328: VIII/129).

Iswolski, İngiltere ile yürütülen müzakerelerde kendi Çar'ının gafletinden faydalanmış, İngiliz diplomatların manevralarına karşı gerekli stratejik hamleleri yapamamıştır.²⁵ Müzakerelerin her safhasında Çar'ı sürekli İngiltere lehinde kendisine inandırmış (Mahmud 1328: VIII/130), daha sonra Almanlarla başlattığı Swine Munde'deki görüşmelerde, Almanya'nın ittifakı bozma teşebbüsünün başarılı olması için istekli davranmadığını İngiliz

²⁵ Rus diplomatların İngiliz diplomatlara karşı başarısız olmalarında Japonya'dan alınan ağır yenilginin etkisi olmuştur. İngiltere, bu iktisadi savaşın Japonya lehine sonuçlanmasını sağlayarak Rusya'ya karşı psikolojik üstünlük sağlamıştır. İç buhran içerisinde sürüklenen Rusya, bunu atlatamama korkusu yaşamış ve İngiltere'ye yanaşmıştır. Bkz. Edward Browne, *İnkılab-ı Meşrutiyet-i İran* (terc. Mihri Kazvini), Tehran 1380, s. 172

görevliye itiraf etmiştir. Grey, Iswolski'nin kendilerine karşı tavrını alaylı bir dille, Rusya'nın İngiltere'nin eşiğinden firar etmediğini söylemiştir (Mahmud 1328: VIII/131). Grey, ayrıca şunu da itiraf etmiştir; "*İran meselesi her mevzudan zor olmuştur. Rusya'nın İran'da daha fazla yayılmaması için dostluk ve ittifak anlaşması devreye sokuldu. Ruslar Avrupa'da bizim kontrolümüzde ve bizim yardımımıza muhtaç idiler*" (Mahmud 1328: VIII/138).

Iswolski, İngiltere kralı VII. Edward ile Çar Nikola'nın 1908'de Reval'deki görüşmelerinde tekrar Osmanlı boğazları meselesini gündeme getirerek yenilgisini telafi etmeye çalışmıştır. Ancak Harding devreye girerek bu teşebbüsü engellemiştir. Harding, bununla yetinmeyip Rusya'nın tamamıyla Almanya'dan ayrılmasını sağlamış ve İngiliz isteklerine bağlı kılmıştır (Mahmud 1328: VII/426). Iswolski, 15-16 Eylül 1908'de ikinci bir hamle daha yaparak Osmanlı boğazlarının Rusya'ya verilmesi konusunu Moravia'da Avusturya dışişleri bakanı Alois von Aerenthal ile görüşmüştür (Kazımzade 1968: 528). Görüşmede, Osmanlı boğazlarının Rusya'ya bırakılması karşılığında Bosna-Hersek topraklarının Avusturya'ya verilmesi konusunu gündeme getirmiştir. Avusturya, bu işin Berlin Kongresi'ne imza atan tarafların muvafakatine bağlı olduğunu söylemiştir. Iswolski'nin bu teşebbüsü de sonuçsuz kalınca, Rus diplomat görüşmeden sonra Avusturya'ya düşmanlık besleyerek ülkesine dönmüştür (Mahmud 1328: VII/432).

Avusturya, 1908'de Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini ilan edince Iswolski tekrar sahneye çıkmıştır. İngiltere'ye giderek Avusturya'nın bu ilhakına karşılık boğazlar meselesini görüşmek istemiştir. Ancak bu teşebbüs, kendisinin bir yıl içerisinde İngiltere'ye karşı ikinci hatasına sebep olmuştur. Birinci hatası Sistan meselesinde olmuş, İngiltere'ye verilen tavizlere karşılık boğazların kendilerine bırakılacağına inandırılmıştı. İkincisinde ise Bosna-Hersek'in Avusturya'da kalmasına karşılık Balkanlar ve boğazlarda serbest kalacaklarını zannetmişti. Bu dönemde Rus dışişleri bakanının acıklı durumunu anlatan Grey, Iswolski'nin ülkesine dönmekte tereddüt geçirdiğini söylemiştir. Harding, Petersburg'daki Nicolson'a gönderdiği mektupta, Iswolski'nin hala boğazlar konusunda ısrar ettiğini, bunda başarılı olamadığı için de kendi istifasını gündeme getirdiğini bildirmiştir (Mahmud 1328: VII/433).

Nicolson, müzakerelerde gösterdiği başarı ve anlaşmayı imzalama safhasına getirmesinden dolayı kendi hariciyesi tarafından taltif edilmiştir. İngiltere'nin Hindistan hükümeti, Nicolson'un büyük bir iş yaptığını söyledikten sonra anlaşmanın İngiliz menfaatleri için dar kapsamlı kaldığını söylemiştir. Grey de aynı şekilde elçisini kutlamış ve zorluklara rağmen anlaşmanın imzalanmasından dolayı mutlu olduğunu belirtmiştir. İngiltere kralı VII. Edward, Nicolson'un maharetinin kendilerini zafere ulaştırdığını ve elçinin bundan böyle diplomatlar içinde birinci sıraya yerleştiğini söylemiştir (Mahmud 1328: VIII/125). Anlaşmadan memnun kalmayan ve yanıltıldıklarını anlayan Rus Çar'ı II. Nikola'nın Nicolson'un başarısını zikretmesi çok ilginç olmuştur. Çar, bununla kendi diplomatlarının ve özellikle Iswolski'nin başarısızlığını belirtmek istemiştir. Çünkü Nicolson'un görüşmelerdeki başarısı Rus diplomatların müzakerelerdeki başarısızlıklarından kaynaklanmıştır. İngiltere'nin yanında yer alan ve müzakerelerde arabulucu olan Fransa'nın o dönemdeki dışişleri bakanı Clemenceau, anlaşmayı uygun gördüklerini söylemiştir (Mehdevi 1379: 320). Fransa'nın Londra elçisi Paul Cambon, İngiltere'nin iyi avantajlar sağladığını itiraf etmiştir. Avusturya, anlaşmayı kendi çıkarlarına uygun bulmadığından tasvip etmemiştir. Almanya'nın tavrı ise sert olmuş, İngiltere'nin Avrupa'da kendisini çember içine almasından tedirgin olmuştur (Mahmud 1328: VIII/1269).

Rusya Dışişleri Bakanı Iswolski, telaşlanan Almanya'yı ikna edebileceğini düşünmüş, ancak buna da muvaffak olamamıştır. Üstelik 1908'de Rus Çar'ının Reval'de İngiltere kralı VII. Edward ile görüşmesi, Rusya'yı Almanya'ya düşman ettirmiştir. Nicolson, Almanya'nın diplomatik hatalarını iyi değerlendirdiklerini, Cezayir Konferansı sırasında Avusturya'nın da aynı hataları tekrarladığını ve bu yüzden Rusya'nın İngiltere'ye yanaştığını söylemiştir.

İran Milli Meclisi toplanarak iki ülkenin imzaladığı ve kendi topraklarını taksim eden anlaşmayı müzakere etmişse de bir sonuç alamamıştır. Meclis üyelerinden Hacı Muinü't-tüccar,

Esedullah Mirza, Hacı Eminü'd-darb ve Ağa Mirza Hasan Han anlaşma aleyhinde ateşli konuşmalar yapmışlardır. Üyelerin konuşmalarında, İran'ın siyasi ve iktisadi bağımsızlığının elden çıktığı vurgulanmıştır (Ruzname-i Meclis I: 174/2). Meclisin başka bir oturumunda, bazı meclis üyeleri kendi ülkeleri aleyhinde pervasızca yapılan bu paylaşmayı kabul etmemiş ve kafalarını meclis duvarına vurarak ağlamışlardır (Melikzade 1322).

Sonuç

I. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere'nin Rusya ile imzaladığı ve İran, Basra Körfezi, Afganistan, Osmanlı boğazları, Mançurya ve Tibet'i ilgilendiren anlaşma, tarihte İngiliz diplomasisinin yirminci asrın başında başardığı en önemli işlerden birisi olarak sayılmıştır. İngiltere, XX. asrın başlarındaki bu girişim ile Avrupa'da gün geçtikçe askeri ve siyasi olarak güçlenen Almanya'ya karşı bir set oluşturduğu gibi, Rusya'nın bu devlet ile yakınlaşmasını engellemiş ve aynı zamanda kalabalık Rus ordusunun savaşa dâhil edilmesini sağlamıştır. Bu süreç içerisinde değişik diplomatik manevralar takip ederek Rusya'nın üzerindeki bütün kapıları kapatıp kendisine mahkûm etmiş ve Almanya'ya cephe almasını sağlamıştır.

İngiltere, başlangıçta Almanya, Rusya ve Fransa'ya karşı izleyeceği siyaseti ve diplomatik manevraları dönemlere ayırdıktan sonra sabırla uygulamaya geçmiştir. Çalışmamız içerisinde görüleceği üzere birinci safhada, Rusya'nın Türkistan üzerinden Hindistan'a yaklaşmasını, Tibet ve Mançurya'da etkili olmasını önlemek için Japonya'yı kendi tarafına çekmiştir. Japonya ile anlaşma imzaladıktan sonra bu devleti Rusya'ya karşı savaşa sürüklemiş ve yaptığı askeri yardımlar ile Rusya'nın yenilmesini sağlamıştır. Rusya, yenilgiden sonra içte karışıklığa sürüklendiği gibi Mançurya üzerindeki bütün haklarından vazgeçmiştir. İkinci safhada ise Avrupa'da güçlenen ve kendisinin nüfuz alanlarına göz diken Almanya'nın etrafını çevirmiştir. İspanya ve Fransa ile imzaladığı anlaşmalarla Almanya'nın bu devletlerle irtibatını kesmiş ve güneydeki duvarın inşasını tamamlamıştır. Daha sonra Fransa'nın kendisi ile Rusya arasında arabulucu olmasını sağlamıştır. Bunun için de Almanya'nın Fransız topraklarını işgalini beklemiştir. İşgalden sonra Almanya'ya düşman olan Fransa, İngiltere'ye yanaşmaktan başka bir çare düşünmemiştir. Üçüncü safhada Rusya'yı merkeze oturtmuş, Rusya'nın Almanya ile yakınlaşmasını önlemek için İran topraklarının taksimini teklif etmiştir. Bu teklif ile Rusya'yı dizinin dibine oturtmayı hedeflemiştir. Rusya ile başlattığı gizli müzakerelerde önemli diplomat ve siyasetçilerini görevlendirerek masa başında İran, Afganistan ve Osmanlı boğazları ile ilgili bütün isteklerini Rusya'ya kabul ettirmiştir. Rusya'yı da yanına aldıktan sonra meydan kendisine kalmıştır. Böylece I, Dünya Savaşı öncesinde süreci istediği gibi organize etmiştir.

KAYNAKÇA

- ABADİYAN, Hüseyin (1374). "*Cenbeş-i Tenbakâ,*" Tarih-i Muasır-ı İran VI, Tehran
ADEMİYET, Feridun (2535). *İdeoloji-i Nühzet-i Meşrutiyet-i İran I*, Tehran
ARMAOĞLU, Fahir (1994). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990) I*, Ankara
AŞTİYANİ, Abbas İkbâl (1378). *Tarih-i İran pez ez İslam*, Tehran
BAUSSANİ, Alesandro (1962). *The Persians*, Florence
BAYUR, Yusuf Hikmet (1940). *Türk İnkılâbı Tarihi I*, İstanbul
BİNA, Ali Ekber (1337). *Tarih-i Siyasi ve Diplomasi-i İran*, Tehran
BROWNE, Edward (1380). *İnkılab-ı Meşrutiyet-i İran* (terc. Mihri Kazvini), Tehran
BURTON, D. H. (1990). *Cecil Spring Rice: A Diplomat's Life*, Fairleigh Dickinson Universty
CİHANGİR MİRZA (1327). *Tarih-i Nev* (tash. Abbas İkbâl), Tehran
Çehrenüma, S: 2, Şumare: 12, s. 15
Daily News, 17 Ekim 1906
ESMER, Şükrü (1944). *Siyasi Tarih*, İstanbul
İsnad-ı Vezaret-i Umur-u Hariciye, Gozareş: IV, Poşe-i Yek, Cozvedân: 51, Sal: 1325
GREY, Edward (1937). *Speeches on Foreign Affairs, 1904-1914*, London
Hablel-Metin 10, Şumare: 10, s. 1-2

- Hablel-Metin 12*, Şumare: 45, s. 3
Hablel-Metin 13, Şumare: 12, s. 2
Hablel-Metin 13, Şumare: 40, s. 1-2
Hablel-Metin 13, Şumare: 6, s. 1-3
Hablel-Metin 13, Şumare: 8, s. 22
Hablel-Metin 13, Şumare: 11, s. 3-4
HARDİNG, Arthur (1928). *A Diplomatist in the East*, London
HOWARD, Michael (1991). *The Franco-Prussian War: The German Invasion of France 1870–1871*, Routledge
ISWOLSKİ Alexandre (1937). *Au service de la Russie, Correspondance diplomatique (1906-1900)*, Paris
İsnad-ı Vezaret-i Hariciye-i İnan 24/8, s. 1-4
İsnad-ı Vezaret-i Umur-u Hariciye, Gozareş: 532, 9 Ramazan 1325
İsnad-ı Vezaret-i Umur-u Hariciye, Pûşe: II, Cozvedân: 25, Sal: 1325
İsnad-ı Vezaret-i Umur-u Hariciye, Pûşe: II, Cozvedân: 51
KABUR, Harish (1965). *Soviet Russia and Assia*, New Haven
KADIYANİ, Abbas (1376). *Ferheng-i Fişerdeh Tarih-i İnan*, Tehran
KAHRAMAN MİRZA (1377). *Ruzname-i Hatırat-ı Aynüssaltana III* (tash. Mesud Salar-İrec Afşar), Tehran
KAZIMZADE, Firuz (1354). *Rus ve İngiliz der İnan* (terc. Menuçehr Emiri), Tehran
KAZIMZADE, Firuz (1968). *Russia and Britan in Persia 1864-1914*, London
KESREVİ, Ahmed (2537). *Tarih-i Meşruta-yı İnan I*, Tehran
LAMBTON, Ann K. (1375). *İnan Asr-ı Kacar* (terc. Simin Fasihi), Meşhed
LAMSDORFF, V. N. (1926). *Dnevnik V. N. Lamzdorfa (1886-1890)*, Moskova
MAHMUD, Mahmud (1328). *Tarih-i Revabıt-ı Siyasi-i İnan ve İngiliz VII-VIII*, Tehran
MEHDEVÎ, Abdurruza Huşeng (1379). *Tarih-i Revabıt-ı Harici-i İnan*, Tehran
MELİKZÂDE, Mehdi (1322). *Zendegani-i Mülk-ü Mütekellimin*, Tehran
MEŞKÛR, Muhammed Cevad (1366). *Tarih-i İnan-ı Zemin*, Tehran
MÜASİR, Hasan (1347). *Tarih-i İstikrar-ı Meşrutiyet der İnan*, Tehran
MÜSTEVFÎ, Abdullah (1371). *Şerh-i Zendegâni-yi Men ya Tarih-i İçtimaî ve İdarî Devre-i Kacariye*, Tehran
NASIR, Seyid Taki (1363). *İnan der Berhured-i ba İstiğmargiran ez Ağaz-ı Kacariye ta Meşrutiyet*, Tehran
NATİK, Hama (1360). *Şureş-i Ber-İmtiyaznâme-i Rejî*, Tehran
NİKBİN, Nasrullah (1379). *Ferheng-i Cami Haversınasan-ı Meşhur ve Misafiran-ı be Maşrik- i Zemin II*, Tehran
RIZÂ, Abdulazim (1363). *Tarih-i Del Hezâr Sale-i İnan IV*, Tehran
ROHDE, Hans (1932). *Asya için Mücadele-Şark Meselesi* (cev. Nihat), İstanbul
Ruzname-i Meclis 1, Şumare: 174, s. 2
SANDER, Oral (1992). *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, Ankara
Standart Gazetesi, 23 Ekim 1906
ŞEMİM, Ali Asgar (1379). *İnan Der Devre-i Saltanat-ı Kacar*, Tehran
TAHİRİ, Ebul Kasım (1356). *Tarih-i Revabıt-ı Bazargani ve Siyasi-i İnan ve İngiliz II*, Tehran
Terbiyet, Şumare: 382, s. 1976
Times, 6 Kasım 1904
TİMURİ, İbrahim (1358). *Tahrim-i Tenbakû ya Evvelin Mukavemeti Menfi Der İnan*, Tehran
UÇAROL, Rifat (1995). *Siyasi Tarih*, İstanbul
VELAYETİ, Ali Ekber (1374). *Tarih-i Revabıt-ı Harici-i İnan der Devre-i Evvel-i Meşrutiyet*, Tehran
Yaddaş: IV, September 1907